

DARIUSZ RACINOWSKI
Szkoła Podstawowa w Brdowie
ORCID 0000-0001-8304-476X

TERESA CIAŹKOWSKA (1926-2017) – POLONISTKA, WYCHOWAWCA, ZASŁUŻONY SPOŁECZNIK I REGIONALISTKA

Teresa Ciązkowska całą swoją działalność i aktywność zawodową związała ze Szkołą Podstawową w Brdowie. W zawodzie nauczycielskim przepracowała 33 lata i 11 miesięcy, z tego jedynie rok nie pracowała w brdowskiej szkole. Jako polonistka i wychowawca cały czas włączyła się w wychowanie kolejnych roczników młodych Polaków w trudnym okresie PRL. Poza pracą zawodową oddała się także pracy społecznej, działając i pełniąc różne odpowiedzialne funkcje w samorządzie gromadzkim i gminnym. Znana była w środowisku z niezwyklego szacunku dla mogił powstańców styczniowych na brdowskim cmentarzu. Po przejściu na emeryturę nie zerwała związków ze szkołą i lokalną społecznością. Do końca swoich dni żyła sprawami szkoły, uczniów i nauczycieli oraz lokalnego środowiska. Wiele roczników jej wychowanków pamięta ją jako starszą, elegancko ubraną panią, która zawsze służyła radą i wsparciem.

Teresa Maria Ciązkowska z domu Wiśniewska przyszła na świat 12 sierpnia 1926 roku w Sompolnie (powiat koniński). Zmarła 31 października 2017 roku w Gdyni, przeżywszy 91 lat. Jej rodzicami byli Julianna (z Jesionów) i Józef Wiśniewscy¹. Ojciec zatrudniony był na kolei, na stanowisku rewidenta wagonów. W czasie drugiej wojny światowej pracował jako robotnik kolejowy². W 1933 roku Maria rozpoczęła naukę w siedmioklasowej Publicznej Szkole Powszechnej w Sompolnie, w której uczyła się do 1939 roku³. W pierwszych latach okupacji hitlerowskiej uczyła się na tajnych kompletach prowadzonych przez Marię Eugenię Jankowską, nauczycielkę z Sompolna⁴. W tym czasie zrealizowała program pierwszej klasy gimnazjum ogólnokształcącego. Sama także potajemnie uczyła troje dzieci w zakresie materiału z klas I-III szkoły powszechnej⁵. W 1940 roku zmarła jej matka Julianna Wiśniewska. W 1942 roku hitlerowcy wywieźli Teresę Ciązkowską na przymusowe roboty do Niemiec. Po wielu latach tak wspominała te chwile:

Po północy zabierają mnie z domu żandarmi. Z trudem wstaję i ubieram się ponaglana powtarzaniem przez żandarmów trzykrotnie „Schnela”. Prowadzą mnie do „arbeitsantu” [sic!], gdzie spotykam się z dużą grupą znajomych osób, młodych dziewcząt, przyprowa-

¹ Archiwum Szkoły Podstawowej w Brdowie, Teczka Akt Osobowych Ciązkowska Teresa (dalej ASPB, TAOCT), Metryka urodzenia – odpis – sporządzony dnia 7.04.1949 r. na podstawie Księgi Urodzeń Parafii Sompolno za rok 1926, nr 108.

² ASPB, TAOCT, Ankieta personalna z 5.12.1955 r., s. 3.

³ ASPB, TAOCT, Życiorys napisany dnia 5.12.1955 r., s.1.

⁴ S. Michalski, *Tajne nauczanie w Wielkopolsce w okresie okupacji hitlerowskiej*, Poznań 1968, s. 91.

⁵ Tamże, s. 1.

dzonych tu wcześniej. Zostajemy tu do piątej rano. Pod eskortą prowadzą nas na dworzec. Tato przywozi mi walizkę z najpotrzebniejszymi rzeczami. (...)»⁶.

Wraz z innymi Polkami została przewieziona do Koła, dalej pociągiem do Poznania. Po kilku dniach przetransportowano je do Frankfurtu. Skąd pieszo przeszły do, oddalonego o 5 km od miasta, obozu. Przyszła nauczycielka wspominała:

Tu zostajemy przez 3 dni. Odkazanie odzieży, badania lekarskie, przygotowanie dokumentacji. Badania lekarskie bardzo upokarzające bez żadnego okrycia, potem prysznic, ubieranie się i fotografia⁷.

Stamtąd trafiły do Berlina. Teresa Ciężkowska została przydzielona do pracy w fabryce samolotów „Junkers 87”, znajdującej się w Berlinie, w dzielnicy Tempelhof-Flughafen⁸. Nauczycielka wspominała po latach:

Produkcja taśmowa, części przychodzą z Essen. Sześć olbrzymich hal. Z ostatniej wyprowadza się na lotnisko gotowy do próbnych lotów samolot. Praca bardzo ciężka. W koszach z grubego drutu pali się koks, czasem można się ogrzać. Straszny huk maszyn. Pracowałam w hali skrzydeł, które składały się z mnóstwa różnych części. Nie mogłam utrzymać wiertarki w ręku. Początkowo przerzucano mnie do różnych prac w hali. (...) Pracowałyśmy po 12 godzin. Jadłyśmy w kantynie, a wyżywienie było złe. Codzienny przydział chleba zjadałyśmy od razu. Do picia przywożono kawę w kanach, którą nazywałyśmy „lurą”⁹.

Na przymusowych robotach w Rzeszy przebywało także rodzeństwo Teresy Ciężkowskiej. Siostra Krystyna została wywieziona wcześniej, a brat Kazimierz, który nie ukończył jeszcze 14 lat, później¹⁰. Tuż po wyzwoleniu Berlina i zakończeniu II wojny światowej w maju 1945 roku wyruszyła z koleżankami w drogę do Polski. Wspominała te chwile:

Rok 1945 zaczął się koszmarem. Dokuczał głód, pobyt godzinami w schronach i nieopanywany często lęk, czy żyją najbliżsi, czy wrócimy do kraju, przysięgi, że nigdy nie opuścimy granic ukochanej ojczyzny. Szóstego maja opuszczamy schrony. Kapitulacja Niemiec. (...) Spotkanie radosne z żołnierzami polskimi. Wdzięczność, a potem lęk przed sojusznikami. Plany jak najszybszego opuszczenia Berlina. Obraz tego miasta, ludzi, ruiny, zgliszcza, trupy żołnierzy zwyciężonych i zwycięzców. (...) Powrót do domu był trudny, pełen przykrych niespodzianek...¹¹.

⁶ M. Gołębowska, *Tragiczna młodość*, [w:] *Wielkie historie z małej ojczyzny, cz. II: Opowieści wygrzebane z zakamarków rodzinnej pamięci i spisane przez uczniów I i II klasy Gimnazjum w Brdowie*, red. D. Racinowski, Brdów 2004, s. 1.

⁷ Tamże, s. 1.

⁸ ASPB, TAOCT, Ankieta personalna z 5.12.1955 r., s. 2.

⁹ M. Gołębowska, *Tragiczna młodość...*, s. 2.

¹⁰ ASPB, TAOCT, Życiorys napisany dnia 5.12.1955 r., s. 1.

¹¹ M. Gołębowska, *Tragiczna młodość...*, s. 3.

W dniu 20 maja 1945 roku wróciła do Sompolna i niemalże natychmiast, po powrocie do domu, rozpoczęła naukę¹². Została przyjęta do II klasy Samorządowego Gimnazjum Koedukacyjnego w Sompolnie, które ukończyła 28 czerwca 1947 roku¹³. Uczyła się bardzo dobrze. Na świadectwie ukończenia szkoły widnieją tylko oceny bardzo dobre i dobre¹⁴. W tym samym roku została przyjęta na rok wstępny do Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Gdańsku-Oliwie. Ze względu na trudne warunki materialne, panujące w domu rodzinnym, nie podjęła dalszej nauki¹⁵. 12 października 1947 roku rozpoczęła pracę w Szkole Podstawowej w Sompolnie jako nauczycielka. Pracowała tam do końca czerwca 1948 roku¹⁶. Po roku pracy w Sompolnie z 1 września 1948 roku została przeniesiona do pracy w Szkole Podstawowej w Brdowie¹⁷. Praca w szkole w pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej była trudna. Nowy budynek szkoły, oddany do użytku w 1938 roku¹⁸, został zdewastowany przez stacjonujących w nim żołnierzy niemieckich w okresie okupacji. Po wyzwoleniu trzeba było uporządkować to, co okupanci zostawili po sobie. Teresa Ciążkowska tak zapamiętała początki swej pracy w Brdowie:

(...) Nie było w szkole porządnego sprzętu, podręczników, książek z lektury obowiązkowej, ale dzieci bardzo garnały się do nauki tak z Brdowa jak i okolic. Klasy wypełnione były ławkami z dziećmi, że nauczyciel z trudem przedzierał się wśród nich. (...) Współpraca z rodzicami oparta była na wzajemnym zrozumieniu, może wówczas rodzice mieli więcej czasu¹⁹.

W tym czasie podjęła współpracę z Rejonową Komisją Doksztalcania Nauczycieli Niekwalifikowanych w Koninie²⁰. Dzięki systematycznej pracy w 1951 roku ukończyła Liceum Pedagogiczne w Koninie, uzyskując pełne kwalifikacje do pracy w szkole²¹. W latach 1965-1967 odbyła studia na Zaocznym Studium Nauczycielskim im. Marii Konopnickiej w Kaliszu w zakresie filologia polska. 25 lipca 1967 roku zdała egzamin dyplomowy i ukończyła studium nauczycielskie²². W późniejszych latach wspominała:

W roku 1967 kończąc Studium Nauczycielskie w zakresie filologii polskiej napisałam pracę dyplomową: „Urzędowe i ludowe nazwy terenowe Gromady Brdów oraz ich językowe uzasadnienie”. Pracę związaną z Brdowem (...) napisałam dzięki źródłom

¹² ASPB, TAOCT, Życiorys napisany dnia 26. 10.1951 r., k. 3.

¹³ ASPB, TAOCT, Odpis świadectwa ukończenia gimnazjum ogólnokształcącego, k. 1.

¹⁴ Tamże, k. 1.

¹⁵ ASPB, TAOCT, Życiorys napisany dnia 5.12.1955 r., s. 2.

¹⁶ ASPB, TAOCT, Ankieta personalna z 5.12.1955 r., pkt. 34. Praca zawodowa, s. 4.

¹⁷ ASPB, TAOCT, Ankieta personalna z 5.12.1955 r., pkt. 34. Praca zawodowa, s. 4.

¹⁸ Archiwum Państwowe w Poznaniu, Oddział Konin, Inspektorat Szkolny Kolski, Szkoła Publiczna w Brdowie, sygn. 158, Sprawozdanie z wizytacji publicznej szkoły powszechnej III-go stopnia w Brdowie, nr 7.

¹⁹ T. Ciążkowska, *Uczyłam w tej szkole*, [w:] *Rys historyczny szkolnictwa w Brdowie*, oprac. D. Racinowski, [1997], s. 18.

²⁰ ASPB, TAOCT, Życiorys napisany dnia 5.12.1955 r., s.2.

²¹ ASPB, TAOCT, odpis świadectwa ukończenia Liceum Pedagogicznego w Koninie, k. 10.

²² ASPB, TAOCT, odpis dyplomu Studium Nauczycielskiego, k. 13.

archiwalnym oraz wywiadom ze starszym pokoleniem [mieszkańców] Brdowa i okolic, które już odeszło. Swoją wiedzę przekazali mi ze szczerą przychylnością²³.

W 1949 roku zawarła związek małżeński z Edmundem Ciążkowskim²⁴. Urodziła troje dzieci: Edmunda (17 stycznia 1950), Witolda (10 sierpnia 1953) i córkę Marię Jolantę (4 lipca 1959)²⁵, która zmarła w 1982 roku po długiej i ciężkiej chorobie.

Teresa Ciążkowska pracowała w brdowskiej szkole w latach 1948-1982. Trafiła do Brdowa w zamian za nauczycielkę, która przeniosła się do innej szkoły na terenie powiatu kolskiego²⁶. W pierwszym roku pracy uczyła: języka francuskiego, fizyki, historii, gimnastyki, rysunków i robót²⁷. Otrzymała także wychowawstwo w klasie V²⁸. Młoda nauczycielka została również zatrudniona do nauczania na kursie dla tzw. „uczniów przerośniętych” (którzy w czasie okupacji 1939-1945 nie uczyli się w szkole) w zakresie siedmiu oddziałów. Pracowała tam razem z kilorgiem innych nauczycieli brdowskiej szkoły²⁹. W roku szkolnym, 1949/1950 nauczycielce została przydzielona klasa I oraz język polski w klasach starszych. Łącznie T. Ciążkowska miała pensum w wysokości 30 godzin tygodniowo³⁰. Kierownik szkoły przekazał jej opiekę nad spółdzielnią uczniowską, która na zakończenie roku szkolnego liczyła 46 członków³¹. W latach pięćdziesiątych T. Ciążkowska wchodziła w skład komisji egzaminacyjnej z języka polskiego i matematyki dla uczniów kl. VII kończących szkołę powszechną³². Organizowała lub pomagała w organizacji wycieczek dydaktycznych lub krajoznawczych dla uczniów. W ramach swoich obowiązków organizowała uczniom wycieczki. Na przykład 29 marca 1961 roku, wraz z uczniami starszych klas, pojechała na wycieczkę do Włocławka. Wyjazd połączony został z udziałem w seansie filmu „Krzyżacy”³³.

Nauczycielka przygotowywała uzdolnionych uczniów do konkursów recytatorskich. 16 maja 1962 roku w Izbicy Kujawskiej odbyły się rejonowe eliminacje konkursu recytatorskiego. Najlepsi uczniowie, pod opieką Teresy Ciążkowskiej, pojechali do Izbicy Kujawskiej, reprezentując brdowską szkolną społeczność³⁴. Dwie uczennice: Irena Filipiak i Elżbieta Szafrąnska uczestniczyły, 3 czerwca 1962 roku, w eliminacjach powiatowych konkursu recytatorskiego. Podobnie jak wcześniej opiekowała się nimi Teresa Ciążkowska³⁵. Z okazji Międzynarodowego Dnia Dziecka Teresa Ciążkowska i Maria Kwiatkow-

²³ T. Ciążkowska, *Uczyłam w tej szkole...* s. 18.

²⁴ ASPB, TAOCT, Wyciąg Aktu Małżeństwa z dnia 24.10.1949 r., k. 4.

²⁵ ASPB, TAOCT, Kwestionariusz osobowy, k. 14.

²⁶ Kronika Szkoły Podstawowej w Brdowie [dalej KSPB], rok szkolny 1948/49, s. 12.

²⁷ ASPB, Księga Protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Brdowie w latach 1945-1951 [dalej ASPB, KPRPSPB], nr 1, Protokół nr 1 z dnia 03 września 1948 r., pkt. 2.

²⁸ Tamże, pkt. 1.

²⁹ KSPB, rok szkolny 1948/49, wpis 13.09.1948 r., s. 12.

³⁰ ASPB, KPRPSPB, nr 1, Protokół nr 1 z dnia 31 sierpnia 1949 r., pkt. 2.

³¹ ASPB, KPRPSPB, nr 1, Protokół nr 9 z dnia 19 czerwca 1950 r., pkt. 3.

³² KSPB, rok szkolny 1951/52, wpis 9.11.06.1952 r., s. 23.

³³ KSPB, rok szkolny 1960/61, wpis 29.03.1961 r., s. 51.

³⁴ KSPB, rok szkolny 1961/62, wpis 16.05.1962 r., s. 55.

³⁵ KSPB, rok szkolny 1961/62, wpis 03.06.1962 r., s. 57.

ska przygotowały przedstawienie teatralne „Dzikie Łabędzie” oparte na baśni Hansa Christiana Andersena. Zostało ono zaprezentowane 2 czerwca 1962 roku przez zespół artystyczny działający przy brdowskiej szkole³⁶. Widowisko to zostało pokazane także rodzicom. Dochód z przedstawienia częściowo przeznaczono na fundusz budowy szkół tysiąclecia i zakup do szkoły telewizora³⁷. Siedemnastego czerwca tego samego roku sztukę „Dzikie Łabędzie” młodzi artyści pokazali w Izbicy Kujawskiej, Modzerowie i Brdowie. Jedną z aktorek przedstawienia, Eugenia Jucyk wspominała to wydarzenie podczas uroczystości pogrzebowych śp. Teresy Ciążkowskiej. Powiedziała:

Ze sztuką jechaliśmy do Babiaka, Izbicy i Modzerowa. Było to wielkie przedsięwzięcie. Trzeba było funkami jechać do tych miejscowości z całym bagażem scenografii, strojów, świeżo ściętych drzewek brzoź, świerków. Do dziś pamiętamy, jak było to piękne i ważne dla nas³⁸.

Jako polonistka starała się jak najlepiej przygotować uczniów do posługiwania się mową i językiem ojczystym. Podejmowała wiele inicjatyw, by wyniki i efekty nauczania były jak najlepsze. Na jednym z posiedzeń Rady Pedagogicznej na zakończenie roku szkolnego 1958/1959 nauczycielka, analizując wyniki nauczania języka polskiego w klasach V-VII, wyraziła swoje obawy i zaniepokojenie poziomem czytelnictwa na lekcjach. Stwierdziła:

Dzieci klas młodszych czytają wiele książek wówczas, gdy uczniowie klas starszych ograniczają się do czytania lektury (...) obowiązkowej i uzupełniającej, przy poznaniu której trafiają się jeszcze duże trudności³⁹.

Dalej podkreśliła, że lektury pomagają w zdobywaniu i utrwalaniu przez ucznia wiedzy. Jedną z przyczyn bardzo słabego poziomu czytelnictwa, według nauczycielki, był brak czasu i zainteresowania czytaniem. Zaproponowała, żeby w nowym roku szkolnym wprowadzić inne formy, które przyczynią się do większego zainteresowania czytelnictwem wśród uczniów. W czasie posiedzenia Rady Pedagogicznej klasyfikacyjnej za pierwsze półrocze w roku 1963 nauczycielka podsumowała:

W klasie II poprawił się znacznie sposób wypowiedzania się dzieci, natomiast czytanie nie jest jeszcze na dostatecznym poziomie. Widać znaczną poprawę w pisowni z pamięci i ze słuchu, należy jeszcze utrwalić pisownię wyrazów ze zmiękczeniami⁴⁰.

Mimo upływu lat uwagi polonistki są wciąż aktualne. Poziom czytelnictwa nie uległ poprawie. Choć przyczyny braku zainteresowania książką są zupełnie inne, to problem pozostał i nie został rozwiązany.

Teresa Ciążkowska przygotowywała także akademie i przedstawienia z okazji rozpoczęcia i zakończenia roku szkolnego oraz różnych innych uroczystości państwo-

³⁶ KSPB, rok szkolny 1961/62, wpis 03.06.1962 r., s. 57.

³⁷ Tamże, s. 57.

³⁸ Wspomnienie Eugenii Jucyk wypowiedziane podczas uroczystości pogrzebowych śp. Teresy Ciążkowskiej w kościele pw. św. Wojciecha BM w Brdowie dnia 6 listopada 2017 roku.

³⁹ ASPB, KPRPSPB, nr 3, Protokół nr 8 z dnia 15 czerwca 1959 r., pkt. 5.

⁴⁰ ASPB, KPRPSPB, nr 3, Protokół nr 4 z dnia 7 lutego 1963 r., pkt. 3.

wych czy szkolnych. Z okazji XX-lecia PRL, 21 maja 1964 roku, w szkole odbyła się uroczysta sesja Gromadzkiej Rady Narodowej w Brdowie [dalej GrRN] poświęcona kolejnej rocznicy istnienia Polski Ludowej. Po części oficjalnej odbyła się część artystyczna przygotowana i zaprezentowana przez młodzież pod kierunkiem Teresy Ciążkowskiej i Sabiny Kornatowskiej. Złożyły się na nią inscenizacje, deklamacje wierszy oraz śpiewy⁴¹. Nauczycielka przygotowywała uroczyste poranki z okazji Dnia Wojska Polskiego. Młodzież szkolna recytowała wiersze i śpiewała pieśni wojskowe⁴².

Podczas swej pracy w szkole w Brdowie Teresa Ciążkowska była opiekunką Szkolnego Koła Odbudowy Stolicy⁴³. W ramach działalności koła wspólnie z uczniami organizowała akademie i uroczyste poranki w rocznice wyzwolenia Warszawy. Zbierała fundusze na cele związane z odbudową stolicy. Organizowała także wycieczki do Warszawy⁴⁴. W związku z dwudziestą rocznicą wyzwolenia Warszawy, 18 stycznia 1965 r., odbyła się akademie przygotowana przez Teresę Ciążkowską⁴⁵. Kilka dni później przygotowała ona z dziećmi akademie z okazji wyzwolenia Brdowa i Koła, która została zaprezentowana radnym GrRN w Brdowie⁴⁶. Pełniła również wielokrotnie funkcję opiekuna samorządu szkolnego⁴⁷.

Podobnie jak inni nauczyciele, pracujący w szkole w czasach PRL, Teresa Ciążkowska poddana była ideologicznej indoktrynacji. 19 maja 1951 roku, wraz z trojgiem innych nauczycieli, w brdowskiej szkole zdała egzamin z doksztalcania ideologicznego przed specjalnie powołaną komisją, w której skład wchodził przedstawiciele oświatowych struktur powiatowych⁴⁸. Podobny egzamin zdawała także w następnym roku, 17 kwietnia 1954 roku w Kole⁴⁹. W tym samym roku, 13 maja, po raz trzeci została poddana egzaminowi państwowemu z doksztalcania ideologicznego⁵⁰. Kierownik szkoły, dokonując kolejnej oceny pracy nauczycielki, zauważył:

(...) Wykazuje właściwe zaangażowanie ideowo-polityczne. Nie należy jednak do partii ani też do żadnego ze stronnictw politycznych (...)]⁵¹.

Teresa Ciążkowska łączyła pracę zawodową w szkole, pracę społeczną na rzecz środowiska lokalnego z pracą we własnym gospodarstwie rolnym prowadzonym wspólnie z mężem. Nie uszło to uwadze przełożonych. Kierownik szkoły w jednej z notatek zapisał:

⁴¹ KSPB, rok szkolny 1963/64, wpis 21.05.1964 r., s. 67.

⁴² KSPB, rok szkolny 1964/65, wpis 12.10.1964 r., s. 68.

⁴³ KSPB, rok szkolny 1963/64, wpis 30.09.1964 r., s. 68.

⁴⁴ ASPB, KPRPSPB, nr 4, Protokół nr 19 z dnia 16 czerwca 1965 r., pkt. 3.

⁴⁵ KSPB, rok szkolny 1964/65, wpis 18.01.1965 r., s. 65.

⁴⁶ Tamże, s. 65.

⁴⁷ ASPB, TAOCT, Arkusze spostrzeżeń, wpis z dnia 30.01.1966 dokonany przez kierownika szkoły Władysława Czernielewskiego.

⁴⁸ KSPB, rok szkolny 1950/51, wpis 15.05.1951 r., s. 19.

⁴⁹ KSPB, rok szkolny 1951/52, wpis 17.04.1952 r., s. 22.

⁵⁰ Tamże, wpis 13.05.1952 r., s. 23.

⁵¹ ASPB, TAOCT, Arkusze spostrzeżeń, ocena pracy nauczyciela dokonana dnia 05.05.1971 przez kierownika szkoły Władysława Czernielewskiego.

Posiada trudne warunki, ponieważ musi godzić pracę zawodową z poważną pracą w domu i studiami w zakresie SN. Z obowiązków wywiązuje się należycie. Odnacza się dużym poczuciem koleżeńskości⁵².

Jak wynika z opinii, praca w domu nie wpłynęła na jakość pracy w szkole, gdyż nauczycielka wywiązywała się właściwie ze swoich szkolnych zadań. W opinii, uzasadniającej kolejną ocenę pracy nauczycielki, zapisanej kilka lat później, odnotowano:

(...) Poza pracą zawodową pracuje wraz z mężem w gospodarstwie rolnym. W związku z tym nie zawsze może znaleźć czas na prace dodatkowe w szkole (jak np. pracę w ramach zastępstw n-li nieobecnych w pracy)⁵³.

W opinii przełożonych – kierowników szkoły, dyrektorów, inspektorów i wizytatorów – Teresa Ciążkowska pracując z młodzieżą, osiągała dobre i bardzo dobre wyniki nauczania. Na lekcjach stosowała nowoczesne i innowacyjne metody nauczania oraz wychowania. Dbła i zabiegała o piękno mowy ojczystej wśród uczniów. Józef Opic, kierownik szkoły w latach 1946-1965⁵⁴, napisał, po dokonaniu hospitacji lekcji 21 stycznia 1959 roku, w arkuszu spostrzeżeń nauczycielki:

Nauczycielka prowadzi lekcje metodycznie, interesująco, żywo, zgodnie z programem i rozkładem materiału. Do lekcji jest przygotowana, stosunek do dzieci bardzo dobry. Nauczycielka wciąga do pracy wszystkich uczniów, szczególnie słabszych (...)⁵⁵.

Ten sam kierownik po hospitacji dokonanej 1 grudnia 1961 roku zauważył:

(...) W lekcjach podkreśla umiłowanie ojczyzny, wyrabia umiłowanie do czytelnictwa. (...) uczniowie posiadają wiadomości z literatury i gramatyki (...)⁵⁶.

Inspektor Oświaty i Wychowania w Babiaku napisał w ocenie pracy zawodowej nauczycielki sporządzonej 9 grudnia 1986 roku:

W pracy odznaczała się systematycznym przygotowaniem się do lekcji dobrym ich przeprowadzeniem oraz stosowaniem nowatorskich metod nauczania. Uzyskała także dobre wyniki nauczania. Wyróżniała się także wysoką aktywnością i zaangażowaniem

⁵² ASPB, TAOCT, Arkusz spostrzeżeń, wpis z dnia 18.01.1967 dokonany przez kierownika szkoły Władysława Czernielewskiego.

⁵³ ASPB, TAOCT, Arkusz spostrzeżeń, ocena pracy nauczycielki, wpis z dnia 05.05.1971 dokonany przez kierownika szkoły Władysława Czernielewskiego.

⁵⁴ D. Racinowski, *Józef Opic (1904-1988) – nauczyciel, wychowawca i społecznik*, „Polonia Maior Orientalis” 2016, T. III, s. 181-198.

⁵⁵ ASPB, TAOCT, Arkusz spostrzeżeń, wpis hospitacji z dnia 21.01.1959 dokonany przez kierownika szkoły Józefa Opica.

⁵⁶ ASPB, TAOCT, Arkusz spostrzeżeń, wpis hospitacji z dnia 1.12.1961 dokonany przez kierownika szkoły Józefa Opica.

na rzecz środowiska (...) Odznaczała się aktywnością na konferencjach pedagogicznych i wniosła duży wkład do wyniku ich obrad (...)⁵⁷.

Wizytator metodyczny języka polskiego napisał po przeprowadzonej hospitaacji lekcji i dokonaniu oceny pracy nauczycielki 7 maja 1976 roku:

Nauczycielka ma duże osiągnięcia w pracy dydaktycznej. W ubiegłym roku szkolnym uczennica, którą opiekowała się kol. T. Ciążkowska zajęła pierwsze miejsce w powiatowych eliminacjach konkursu polonistycznego i została zakwalifikowana przez Komitet Konkursowy przy Kuratorium Oświaty i Wychowania w Poznaniu do eliminacji wojewódzkich. W bieżącym roku szkolnym pełni, w sposób rzetelny i sumienny, funkcję przewodniczącej rejonowego zespołu samokształceniowego nauczycieli języka polskiego gmin: Babiak, Wierzbinek, Osiek i Sompolno. Dokumentacja tego zespołu jest przykładem wzorowego traktowania przez kol. T. Ciążkowską tej funkcji społecznej. Posiada wiele inwencji pedagogicznej, inicjuje i proponuje postęp pedagogiczny (...)⁵⁸.

Jak wcześniej wspomniano, Teresa Ciążkowska oprócz pracy dydaktycznej pełniła funkcję wychowawcy klas. W trakcie swej pracy w Brdowie opiekowała się różnymi zespołami klasowymi. W roku szkolnym 1954/1955 była wychowawcą klasy II, do której uczęszczało 49 uczniów. W charakterystyce zespołu napisano:

(...) Klasa bardzo żywa. Jest w niej dużo dzieci, których można zaliczyć do bardzo dobrych uczniów tak z języka polskiego jak i z matematyki⁵⁹.

Dbiała, aby jej wychowankowie właściwie się odnosili do innych. Z pełną troską pochylała się nad wszelkimi problemami wychowawczymi, jakie przyszło jej rozwiązywać jako wychowawca. Do uczniów i wychowanków odnosiła się z taktem i życzliwością. Wspierała też rodziców w dziele wychowania dzieci. Jedno z licznych zebrań z rodzicami obserwował dyrektor szkoły. W ocenie napisał:

Stosunek nauczycielki do rodziców był życzliwy, nacechowany troską o to, aby uczniowie osiągnęli w przyszłości lepsze wyniki w nauce i zachowaniu⁶⁰.

Na przestrzeni lat wyniki nauczania języka polskiego przez Teresę Ciążkowską w brdowskiej szkole były wielokrotnie weryfikowane przez tzw. badanie wyników nauczania dokonywane przez kierownika, dyrektora szkoły bądź organ nadzorujący. 7 maja 1976 roku wizytator metodyczny języka polskiego przeprowadził badanie wyników nauczania w klasach uczonych przez Teresę Ciążkowską. Uczniowie klasy V

⁵⁷ ASPB, TAOCT, Karta oceny pracy zawodowej nauczyciela, ocena dokonana dnia 9.12.1986 przez Inspektora Oświaty i Wychowania w Babiaku Władysława Czernielewskiego.

⁵⁸ ASPB, TAOCT, Ocena hospitaacji lekcji i pracy zawodowej nauczyciela dokonana dnia 7.05.1976 przez Wizytatora metodycznego języka polskiego.

⁵⁹ ASPB, KPRPSPB, nr 2, Protokół nr 17 z dnia 24 czerwca 1955 r., pkt. 2.

⁶⁰ ASPB, TAOCT, Hospitacja wywiadówki z rodzicami uczniów klasy siódmej dokonana dnia 9.02.1978 przez dyrektora Szkoły Podstawowej w Brdowie.

uzyskali średnią 4,0, a klasy VII średnią 3,5⁶¹. 21 lutego 1978 roku dyrektorsko szkoły przeprowadził takie badanie z języka polskiego w klasie V, która uzyskała średnią 3,9⁶². W dniach 7-10 kwietnia 1981 roku dyrektor szkoły przeprowadził badanie wyników nauczania w czterech klasach, w których języka polskiego uczyła Teresa Ciązkowska. Wyniki uzyskane przez uczniów poszczególnych klas: IV – średnia 3,4; V – średnia 3,4; VII – średnia 4,0 i VIII – średnia 4,0⁶³. Średnie uzyskane przez uczniów podczas sprawdzania ich umiejętności i wiedzy pokazują, że nauczycielka wkładała wiele trudu, by właściwie przygotować oraz przekazać młodzieży przewidziany programem nauczania materiał.

Oprócz pracy pedagogicznej i wychowawczej prowadziła również szeroką działalność społeczną. 5 grudnia 1954 roku odbyły się wybory do nowopowołanej Gromadzkiej Rady Narodowej w Brdowie⁶⁴. Miejscowa społeczność wybrała do niej dwoje nauczycieli ze szkoły w Brdowie: kierownika Józefa Opica i Teresę Ciązkowską⁶⁵. Nauczycielka pełniła funkcję radnej GrRN w Brdowie w latach 1954-1958, przez jedną kadencję⁶⁶. 22 grudnia 1954 roku w Szkole Podstawowej w Brdowie odbyło się inauguracyjne posiedzenie GrRN. Na sekretarza pierwszego posiedzenia wybrana została Teresa Ciązkowska⁶⁷. W trakcie obrad została powołana uchwałą GrRN w Brdowie na przewodniczącą Komisji Oświaty, Kultury i Zdrowia na lata 1954-1958⁶⁸. Na sesjach GrRN w Brdowie wielokrotnie zabierała głos w sprawach ważnych dla miejscowej społeczności. Wraz z ówczesnym kierownikiem szkoły Józefem Opicem upomniiała się o poprawę zaopatrzenia sklepów w artykuły mięsne i tłuszcze, których wciąż brakowało⁶⁹. Stawała po stronie rolników – plantatorów buraków cukrowych w sporach z cukrownią. Broniła ich interesów. Pytała, dlaczego cukrownia nie przychodzi z pomocą rolnikom, którzy kontraktują uprawę buraka cukrowego⁷⁰. Interweniowała również w sprawie problemów z płaceniem podatków przez rolników. Wynikały one, zdaniem nauczycielki – radnej, z terminów wyznaczonych na zapłacenie kolejnych rat podatku. Nie pokrywały się one z terminami sprzedaży płodów rolnych i zwierząt hodowlanych. Rolnicy nie zawsze mieli fundusze, aby zapłacić raty podatku⁷¹. Na posiedzeniu GrRN w Brdowie 30 maja 1955 roku Teresa Ciązkowska została wybrana delegatem na zjazd

⁶¹ ASPB, TAOCT, Ocena hospitaacji lekcji i pracy zawodowej nauczyciela dokonana dnia 7.05.1976 przez Wizytatora metodycznego języka polskiego.

⁶² ASPB, TAOCT, Karta spostrzeżeń, wyniki badania wyników nauczania dokonana przez dyrektora szkoły w dniu 21.02.1978 roku.

⁶³ ASPB, TAOCT, Karta spostrzeżeń, wyniki badania wyników nauczania dokonana przez dyrektora szkoły w dniach 7.10.04.1981 roku.

⁶⁴ Ustawa z dnia 25 września 1954 roku o reformie podziału administracyjnego wsi i powołaniu gromadzkich rad narodowych, (Dz. U. 1954, nr 43, poz. 191).

⁶⁵ KSPB, rok szkolny 1954/55, wpis 5.12.1954 r., s. 31.

⁶⁶ D. Racinowski, *Działalność Gromadzkiej Rady Narodowej w Brdowie na rzecz oświaty w latach 1954-1971*, „Polonia Maior Orientalis” 2017, T. IV, s. 165.

⁶⁷ Archiwum Państwowe w Poznaniu, Oddział w Koninie, Protokoły Sesji Gromadzkiej Rady Narodowej w Brdowie [dalej APP/K, PSGRNB], teczka nr 1, 1954-1955, Protokół nr 1/54, s. 1, k. 1.

⁶⁸ APP/K, PSGRNB, teczka nr 1, 1954-1955, Uchwała nr 2/54, s. 2, k. 9.

⁶⁹ APP/K, PSGRNB, teczka nr 1, 1954-1955, Protokół nr IV/55, pkt. 9, s. 5, k. 25.

⁷⁰ APP/K, PSGRNB, teczka nr 2, 1956, Protokół nr III/56, pkt. 6, s. 2, k. 17.

⁷¹ APP/K, PSGRNB, teczka nr 2, 1956, Protokół nr IX/56, pkt. 7, s. 4, k. 76.

Gminnej Kasy Spółdzielczej w Babiaku⁷². Jako przewodnicząca Komisji Oświaty, Kultury i Zdrowia w latach 1954-1958 interesowała się działaniem placówek oświatowych i kulturalnych na terenie gromady. Wraz z innymi radnymi zabiegała o zorganizowanie w Brdowie przychodni zdrowia i zatrudnieniu w niej stomatologa.

Teresa Ciążkowska, w kolejnych wyborach do rad narodowych różnych szczebli, które odbyły się 16 kwietnia 1961 roku, nie wystartowała. Zaangażowała się jednak w prace komisji wyborczej wspólnie z innymi nauczycielami⁷³. W latach 1978-1981 była radną Gminnej Rady Narodowej w Babiaku⁷⁴. W miarę możliwości pomagała lokalnej społeczności w trudnym okresie narodzin wielkiego społecznego a także związkowego ruchu „Solidarność” i represji ze strony ówczesnej władzy komunistycznej.

Ze szczególnym upodobaniem krzewiła patriotyzm, miłość do Polski i jej historii. Wielkim szacunkiem otaczała mogiły powstańców styczniowych, znajdujące się na brdowskim cmentarzu. W wielu rozmowach podkreślała, że miłość do zrywu powstańców styczniowych wyniosła z domu rodzinnego, w którym pamięć o powstaniu styczniowym 1863 roku była żywa i kultywowana. We wrześniu 1954 roku Teresa Ciążkowska jako radna Gromadzkiej Rady Narodowej i przewodnicząca Komisji Oświaty i Kultury, zgłosiła wniosek o zabezpieczenie pamiątek historycznych z 1863 roku będących na terenie Brdowa i okolic⁷⁵. To między innymi dzięki jej inicjatywie powstał Społeczny Komitet Odbudowy Pomników⁷⁶, który doprowadził do wybudowania pomnika w Nowinach Brdowskich i odnowienia mogił powstańczych na brdowskim cmentarzu. Z okazji setnej rocznicy Powstania Styczniowego młodzież szkolna złożyła wieńce na powstańczych mogiłach. Teresa Ciążkowska, obok kierownika szkoły, wygłosiła okolicznościowe przemówienie, nawiązujące do wydarzeń z 29 kwietnia 1863 roku⁷⁷. Z okazji 130. rocznicy wybuchu Powstania Styczniowego powołano w Brdowie Społeczny Komitet Obchodów 130. rocznicy Bitwy pod Brdowem, którego prezesem honorowym została Teresa Ciążkowska⁷⁸. Czynn timer aktywnie włączyła się w prace Komitetu. Uczestniczyła w posiedzeniach Zarządu Komitetu. Wraz z innymi⁷⁹ przygotowała do druku jednodniówkę „Powiew historii Królewskiego Brdowa”, która rozdawana była w dniu obchodów uroczystości 130. rocznicy bitwy pod Brdowem. Opracowała także historię bitwy pod Brdowem, która została wydana drukiem nakładem Komitetu⁸⁰.

Społeczność lokalna doceniała pracę społeczną Teresy Ciążkowskiej. Świadczy o tym jej wybór na radną Gromadzkiej Rady Narodowej w Brdowie oraz radną Gminnej Rady Narodowej w Babiaku. Pełniąc funkcje społeczne, zawsze miała na względzie

⁷² APP/K, PSGRNB, teczka nr 2, 1956, Protokół nr V/56, pkt. 7, s. 2, k. 27.

⁷³ KSPB, rok szkolny 1960/61, wpis 16.04.1961 r., s. 51.

⁷⁴ J.M. Mujta, *Gmina Babiak: przeszłość i teraźniejszość*, Babiak 1995, s. 243.

⁷⁵ T. Ciążkowska, *W 130. rocznicę bitwy pod Brdowem*, Brdów 1996, s. 30.

⁷⁶ Tamże, s. 31.

⁷⁷ KSPB, rok szkolny 1962/63, wpis 29.04.1963 r., s. 59.

⁷⁸ T. Ciążkowska, D. Racinowski, *Bitwy powstańcze 1863 roku pod Cieplinami i Brdowem*, Brdów 2013, s. 31.

⁷⁹ Jednodniówka „Powiew Historii Królewskiego Brdowa”, red.: K. Bąk, T. Ciążkowska, D. Racinowski, W. Sochaczewski, por. D. Racinowski, *Społeczeństwo Brdowa w hołdzie bohaterom bitwy pod Brdowem*, [w:] *Brdów w dobie powstania styczniowego*, red. Piotr Gołdyn, Brdów 2013, pkt. 7, s. 143.

⁸⁰ T. Ciążkowska, D. Racinowski, *Bitwy powstańcze 1863 roku...*, s. 31.

dobro i rozwój Brdowa oraz miejscowości okolicznych. Cieszyła się z każdego działania, które przyczyniało się do upiększenia Brdowa. Chętnie włączyła się w prace powstałego w 2004 roku Towarzystwa Przyjaciół Ziemi Brdowskiej. W miarę możliwości wspierała działania Stowarzyszenia. Jako polonistka i regionalistka pozostawiła po sobie wydane opracowania. W 1958 roku wydała broszurkę *Bitwa pod Brdowem – zarys historyczny*⁸¹. W 1993 roku nakładem Społecznego Komitetu Obchodów 130. Rocznicy Bitwy pod Brdowem ukazało się opracowanie *W 130. rocznicę bitwy pod Brdowem*⁸². Przygotowała także jako współautorka wspólnie z Dariuszem Racinowskim materiał *Brdów przeszłość odległa i bliska*⁸³.

Teresa Ciążkowska, będąc nauczycielem, aktywnie pracowała w strukturach Związku Nauczycielstwa Polskiego. Była jego członkiem od 1950 roku⁸⁴ do śmierci. Pełniła przez dwie kadencje funkcję wiceprezesa ogniska ZNP, a także członka Zarządu ZNP⁸⁵. Działała również w Lidze Kobiet i Kole Gospodyń Wiejskich. Nigdy nie zapisała się do żadnej partii politycznej, co w okresie Polski Ludowej nie było takie proste ani oczywiste.

Za swoją długoletnią pracę nauczyciela, pedagoga i wychowawcy otrzymała kilka odznaczeń. 19 czerwca 1974 roku Rada Państwa przyznała jej Złoty Krzyż Zasługi⁸⁶ za 20-letnią nienaganną pracę pedagogiczną⁸⁷. W tym samym roku, 22 lipca otrzymała Medal 30-lecia Polski Ludowej⁸⁸ za długoletnią, wyróżniającą pracę w szkole i działalność społeczną⁸⁹. Uchwałą Rady Państwa z 2 września 1987 roku przyznano nauczycielce Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski za 30-letnią szczególnie wyróżniającą pracę pedagogiczną⁹⁰. W 2005 roku została uhonorowana „Odznaką za 50-lecie Przynależności do ZNP”⁹¹.

Teresa Ciążkowska pracowała w brdowskiej szkole przez ponad 33 lata, do emerytury, na którą przeszła 1 września 1981 roku⁹². Żegnając nauczycielkę i koleżankę, w kronice szkolnej zapisano:

Pracę w nowym roku szkolnym rozpoczęliśmy w zmienionym składzie. Na emeryturę odeszła zasłużona nasza koleżanka Pani Teresa Ciążkowska, doskonała wychowawczyni i polonistka⁹³.

⁸¹ T. Ciążkowska, *W 130. rocznicę...*, s. 31.

⁸² D. Racinowski, *Spoleczeństwo Brdowa...*, pkt. 7, s. 143.

⁸³ Maszynopis opracowania w posiadaniu autora artykułu.

⁸⁴ Na podstawie tekstu pożegnania wygłoszonego przez prezesa Oddziału ZNP w Babiaku, Elżbietę Stawicką na pogrzebie śp. Teresy Ciążkowskiej w dniu 6 listopada 2017 roku w Brdowie.

⁸⁵ ASPB, TAOCT, Wniosek o nadanie Medalu 30-lecia Polski Ludowej z uzasadnieniem.

⁸⁶ Tamże,

⁸⁷ ASPB, TAOCT, Odpis Legitymacji nr 432-74-81 wydanej w Warszawie dnia 19.06.1974.

⁸⁸ ASPB, TAOCT, Odpis Legitymacji nr 498/74M z dnia 22.07.1974.

⁸⁹ ASPB, TAOCT, Wniosek o nadanie Medalu 30-lecia Polski Ludowej z uzasadnieniem.

⁹⁰ ASPB, TAOCT, Odpis legitymacji nr 2330-87-11 z dnia 2.09.1987.

⁹¹ Na podstawie pożegnania wygłoszonego przez prezesa Oddziału ZNP w Babiaku, Elżbietę Stawicką na pogrzebie śp. Teresy Ciążkowskiej w dniu 6 listopada 2017 roku w Brdowie.

⁹² ASPB, TAOCT, Pismo Dyrekcji Zbiorczej Szkoły Gminnej w Babiaku informujące o rozwiązaniu stosunku pracy z dniem 1 września 1981 w związku z przejściem nauczycielki na emeryturę.

⁹³ KSPB, rok szkolny 1981/82, wpis 01.09.1981 r.

Jeszcze przez jeden rok uczyła języka polskiego w klasach siódmej i ósmej. Wspominając pracę w szkole, Teresa Ciążkowska powiedziała:

Zawsze mile i serdecznie wspominam Nauczycieli, z którymi pracowałam przez długie lata w szkole, także wszystkie moje uczennice i uczniów. Kochałam swoją pracę w szkole, także dzieci [w niej się uczące]⁹⁴.

Pracując w Szkole Podstawowej w Brdowie przez tyle lat, Teresa Ciążkowska wychowała wiele pokoleń Polaków. Jedni pamiętają nauczycielkę jako dobrą polonistkę, która zawsze dbała o piękno mowy ojczystej. Inni, wspominają jej pracę społeczną, a przede wszystkim troskę o miejsca pamięci narodowej związane z bitwą pod Brdowem w powstaniu styczniowym. Wszyscy zgodnie wspominają jej takt, kulturę osobistą i empatię wobec wszystkich, którzy potrzebowali wsparcia. Sama jako młoda dziewczyna, doświadczyła piekła II wojny światowej. Nigdy jednak nie robiła z siebie bohatera czy kombatanta, oczekującego wdzięczności. Raczej z dystansem i niechęcią wspominała lata okupacji oraz przymusowej pracy w fabryce samolotów. Mimo wielu trudności pozostała osobą pogodną i życzliwą. Żyła przyszłością. Do końca życia pamiętała o wychowankach. Interesowała się ich życiem. Jest przykładem nauczycielki, której przyszło żyć oraz zmagać się z dwoma totalitaryzmami: faszystowskim i komunistycznym. Zachowała jednak godność i etykę zawodową. Do końca była wierna wartościom: Bóg – Honor – Ojczyzna. Na stałe wpisała się w historię szkoły i miejscowości.

Teresa Ciążkowska

Źródło: Archiwum Szkoły Podstawowej w Brdowie

94 T. Ciążkowska, *Uczyłam w tej szkole...*, s. [18].

TERESA CIAŹKOWSKA (1926-2017) – POLONISTKA, WYCHOWAWCA, ZASŁUŻONY SPOŁECZNIK I REGIONALISTKA

Słowa kluczowe: Teresa Ciążkowska, Szkoła Podstawowa w Brdowie, Brdów, oświata, nauczycielka, społecznik

Teresa Ciążkowska żyła w latach 1926-2017. Urodziła się i dorastała w Sompolnie. W czasie okupacji hitlerowskiej została wywieziona do przymusowej pracy na terenie Niemiec. Pracowała w fabryce samolotów w Berlinie. Po zakończeniu II wojny światowej wróciła do Polski. Pracę w szkole w Brdowie rozpoczęła 1 września 1948 roku. Przepracowała w niej do emerytury, na którą przeszła 1 września 1982 roku. W czasie pracy ukończyła Studium Nauczycielskie w zakresie filologia polska. Przez wiele lat była nauczycielką języka polskiego i wychowawcą. Dbała o piękno mowy ojczystej i właściwe postawy patriotyczne. Szczególnym szacunkiem darzyła mogiły powstańców styczniowych na cmentarzu w Brdowie. Oprócz pracy zawodowej prowadziła działalność społeczną. Była radną Gromadzkiej Rady Narodowej w Brdowie i Gminnej Rady Narodowej w Babiaku. Była jedną z inicjatorów budowy pomnika powstańców styczniowych w Nowinach Brdowskich i odnowienia mogił powstańczych w Brdowie. Działała w Społecznym Komitecie Odbudowy Pomników i Społecznym Komitecie Obchodów 130. Rocznicy Bitwy pod Brdowem. Sprawy uczniów i szkoły zawsze leżały jej na sercu. Do końca życia żywo interesowała się sprawami lokalnej społeczności. Była autorką dwóch publikacji o bitwie pod Brdowem w powstaniu styczniowym.

TERESA CIAŹKOWSKA (1926-2017) – A SPECIALIST IN POLISH STUDIES, THE CLASS TUTOR, THE DISTINGUISHED COMMUNITY WORKER AND THE REGIONALIST

Keywords: Teresa Ciążkowska, primary school in Brdów, Brdów, education, teacher, community worker

Teresa Ciążkowska lived in 1926-2017 years. She was born and grew up in the Sompolno. During the time of Nazi occupation was taken away to the forced work in Germany. She worked in the factory of planes in Berlin. After the completion of World War II came back to Poland. At school in Brdów she started her work 1st September 1948. She worked in it to her time of retirement pension on which she passed 1 September 1982. During her work as a teacher she finished the School Teaching in the scope Polish philology. For many years she was a teacher of the mother tongue the Polish language and she worked with class as a tutor teacher. She cared for the beauty of a mother tongue and real patriotic conducts. She felt the special respect for graves of January insurgents on the graveyard in Brdowie. Apart from the career she conducted the social activity. She was a councillor of the people's council in Brdów and of the Commune people's council in Babiak. She was one from initiators of construction of the monument to January insurgents in Brdów newspaper and of renovating insurrectionary graves in Brdów. She was active in a Social Committee of the Reconstruction of monuments and Social Committee of Celebration 130. Of anniversary of the Battle of Brdów. Matters of students and the school have always suited her on the heart. To the end of her days she showed a lively interest in matters of the local community. She was an author of two publications about the battle of Brdów in the coming into existence in January insurrection.

Bibliografia

Źródła:

Archiwum Państwowe w Poznaniu, Oddział w Koninie
Inspektorat Szkolny Kolski, Szkoła Publiczna w Brdowie
Gromadzka Rada Narodowa w Brdowie
Archiwum Szkoły Podstawowej w Brdowie
Teki Akt Osobowych Ciążkowska Teresa
Księga Protokołów Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Brdowie
Kronika Szkoły Podstawowej w Brdowie
Stawicka E., *Pożegnanie wygłoszone przez prezesa Oddziału ZNP w Babiaku w czasie uroczystości pogrzebowych śp. Teresy Ciążkowskiej w dniu 6 listopada 2017 roku w Brdowie.*

Źródła drukowane:

Ustawa z dnia 25 września 1954 roku o reformie podziału administracyjnego wsi i powołaniu gromadzkich rad narodowych, (Dz. U. 1954, nr 43, poz. 191).

Opracowania:

Ciążkowska T., Racinowski D. (2013), *Bitwy powstańcze 1863 roku pod Cieplinami i Brdowem*, Brdów.
Ciążkowska T. (1997), *Uczyłam w tej szkole*, [w:] *Rys historyczny szkolnictwa w Brdowie*, oprac. D. Racinowski, s. 18.
Ciążkowska T. (1996), *W 130. rocznicę bitwy pod Brdowem*, Brdów
Gołębowska M. (2004), *Tragiczna młodość*, [w:] *Wielkie historie z małej ojczyzny, cz. II: Opowieści wygrzebane z zakamarków rodzinnej pamięci i spisane przez uczniów I i II klasy Gimnazjum w Brdowie*, red. D. Racinowski, Brdów.
Jednodniówka „*Powiew Historii Królewskiego Brdowa*” (1996), red.: K. Bąk, T. Ciążkowska, D. Racinowski, W. Sochaczewski, Brdów.
Jucyk E. (2017), *Wspomnienie wypowiedziane podczas uroczystości pogrzebowych śp. Teresy Ciążkowskiej w kościele pw. św. Wojciecha BM w Brdowie dnia 6 listopada 2017 roku.*
Michalski S. (1968), *Tajne nauczanie w Wielkopolsce w okresie okupacji hitlerowskiej*, Poznań.
Mujta J. M. (1995), *Gmina Babiak: przeszłość i teraźniejszość*, Babiak.
Racinowski D. (2017), *Działalność Gromadzkiej Rady Narodowej w Brdowie na rzecz oświaty w latach 1954-1971*, „*Polonia Maior Orientalis*”, T. IV.
Racinowski D. (2016), *Józef Opic (1904-1988) – nauczyciel, wychowawca i społecznik*, „*Polonia Maior Orientalis*”, T. III.
Racinowski D. (2013), *Spółczesność Brdowa w hołdzie bohaterom bitwy pod Brdowem*, [w:] *Brdów w dobie powstania styczniowego*, red. Piotr Gołdyn, Brdów.